

Молитва за Україну. роман

Григорій Яременко

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Пролог. Батько

Отямився, неначе вирвався з липких обіймів густого чорного сну без сновидінь.

Праве око розтулити чомусь не зміг, лівим оглянув простору кімнату, наповнену тьмяним сірим світлом і запахом брудних ганчірок. У ній стояло ще кілька таких самих, як і в нього, металевих ліжок, на двох з яких хтось лежав. Один з лежачих стогнав. Кімната не була схожа на смердючу переповнену загальну камеру, до якої він устиг останнім часом звикнути. Вона більше нагадувала занехаяну палату сільської лікарні. Потягнувся і хотів повернутися на бік, але тіло пронизав такий біль, що Сава застогнав.

У кімнату зазирнув сивий худий санітар у білому халаті.

— Води! — хотів голосно попросити Сава, але сили вистачило лише на шепіт.

Санітар уважно придивився до нього та підійшов ближче:

— Ти?.. Очухався все ж таки!.. Зараз принесу... і лікаря покличу... Ми вже думали, ти дуба даси, не приходячи до тями...

Санітар швидко повернувся. Приніс склянку з водою. Слідом увійшов і середніх років білявий чоловік теж у білому халаті — лікар. Підносячи тремтячими руками склянку до рота, Сава пив не дуже холодну, але животворну для його пересохлого нутра вологу. Витираючись, намацав на щоці бинт, з досадою зрозумів, що, мабуть, уся його голова забинтована і має вигляд, як качан капусти у торбинці.

Лікар тим часом наблизився до нього, взяв уже порожню склянку і передав санітарові. При цьому він усміхнувся, підморгнув Саві та привітався:

— Ну що? Доброго ранку, чоловіче! Давайте-но послухаємо, як ваші нутрощі почуваються.

Він притиснув до Савиних перебинтованих грудей круглу головку стетоскопа, послухав серце і легені. Нараз знову усміхнувся

й підсумував:

— Поздоровляю вас, чоловіче. Вашого запасу життєвої енергії вистачить іще на сто років. А що ребра переламані — то дурниці, заживуть, і голова загоїться, за день-два й праве око бачитиме. У нас тут і гірші випадки траплялися.

— Що, до смерті забивали? — кволо поцікавився Сава.

— На цю тему в нас розмови заборонені, — відрізав лікар. Але раптом схилився до Сави й тихо, майже пошепки, додав: — Для вас, чоловіче, у мене є добра новина — у вас новий слідчий, і він наказав поставити вас на ноги. Так що ми цей наказ виконаємо.

— А потім усе почнеться спочатку? — песимістично промимрив пацієнт.

— Не хвилюйтеся і не думайте про погане, — підморгнув лікар. — Мені здається, все буде набагато краще, ніж ви гадаєте. Але насамперед треба вичухатися. Так що будемо вас лікувати.

Лікар пішов, залишивши Саву в обіймах важких роздумів. «Новий слідчий... поставити на ноги...» Попередній слідчий теж, як здавалося на перший погляд, не бажав Саві нічого поганого. На першому допиті він був увічливим, навіть привітним. Запропонував чаю з печивом. Усе це стояло перед ним на письмовому столі. Сам слідчий якраз доживував печиво і запивав чаєм із гранчастої склянки в металевому підскляннику — в таких розносять чай у потязі. Ще одна склянка стояла на столі порожня. Мабуть, він розраховував на те, що заарештований прийме його запрошення. Але Сава відмовився. Він відмахнувся й від простягнутої до нього пачки «Біломорканалу» і став наполягати на тому, щоб йому пояснили, чому його заарештовано. Але слідчий застережливо підняв праву руку:

— Не поспішайте, Саво Михайловичу. Давайте спочатку познайомимося. Мене звуть Іван Онисимович Кац. Багато чув про вас, Саво Михайловичу. Кажуть, у вашому місті ви чи не єдина

людина, що завжди розмовляє лише українською мовою і ніколи не вживає російської.

— Я, чесно кажучи, свою рідну мову знаю набагато краще, ніж російську. І мені зручніше користуватися українською мовою.

— Зрозуміло, зрозуміло, — погодився слідчий. — А ось я ніяк не можу вашої мови опанувати. Вже кілька років намагаюся вивчити її, а говорити так і не навчився... Оце мій помічник Юхим Орленко, — кивнув Кац на кремезного жилавого молодшого командира у військовій формі, який мовчки сидів у кутку. — Він стовідсотковий українець, але ми з ним розмовляємо російською мовою і не маємо жодних проблем.

— Так, прізвище справді типове українське, — погодився Сава і пожартував: — Але невже, громадянине слідчий, мене заарештували задля того, щоб я допоміг вам з українською мовою?

— У певному розумінні так, — якось хижо посміхнувся слідчий і десь у глибині його жовтих очей на мить проступив жорстокий металевий блиск. — Мені особливо важко з українськими абрєвіатурами, Саво Михайловичу. Ось, наприклад, поясніть мені, будь ласка, що означає абрєвіатура ОУН.

Сава задумався. До цього допиту в НКВС він не натрапляв на таку абрєвіатуру.

— Ви впевнені, Іване Онисимовичу, що запам'ятали слово точно — «ОУН»? — запитав у слідчого.

— Абсолютно впевнений. І сподіваюся, що ви мені розтлумачите усе, що знаєте про ОУН.

— Але я, на жаль, сам уперше чую цю абрєвіатуру, — відказав спантеличений Сава.

— Ну, не прибідняйтесь, Саво Михайловичу, — вже відверто глузував слідчий. — Кому ж як не вам її знати? Чи не ваш брат Микола пішов з петлюрівцями на Захід? Він, я впевнений, добре знає, що таке ОУН, і сам, мабуть, є членом цієї організації. Коли ви

одержали останню звістку від нього? Які інструкції він вам надіслав?

— Пробачте, громадянине слідчий, але я справді не знаю, що таке ОУН. Стосовно брата — його перший і останній лист я отримав ще в 21-му році.

— Це тоді, коли ви закінчували духовну семінарію у Києві?

— Саме так. Він написав того листа, щоби попередити мене: за радянської влади духовна кар'єра безперспективна, непотрібна і навіть небезпечна. Тому брат радив мені змінити фах...

—...щоби краще замаскуватися для ведення антирадянської націоналістичної діяльності, — підказав слідчий.

— Ні, громадянине слідчий, щоб нормально жити в нашій країні. Ніякої антирадянської діяльності я ніколи не вів.

— У нас є інша інформація, громадянине Шумаченко, — вже серйозніше заперечив Кац і, діставши зі шухляди письмового столу якісь папери, простягнув їх Саві. — Ось протокол допиту вашого директора школи Перепади. Він чесно кається у вашій сумісній націоналістичній діяльності й розповідає, як ви, громадянине Шумаченко, ставили в шкільному драмгуртку націоналістичні п'єси, як приносили до іншого драмгуртка, в Будинку вчителя, в якому ви брали участь разом з Перепадою, твори колишнього голови українського націоналістичного уряду Винниченка, як ви агітували Перепаду вступити до тієї самої Організації Українських Націоналістів — ОУН, про існування якої начебто нічого не знаєте. Крім того, Перепада твердить, що ви, громадянине Шумаченко, умовляли ваших родичів Шумаченків, ну, отих зі села, що їх у 32-му році розкуркулили, не здавати хліб радянській владі. Тож як гадаєте, Саво Михайловичу, що викличе більше довіри у НКВС — чесне каяття директора школи Перепади чи балачки завуча тієї ж школи Шумаченка, який, виявляється, приховував свою належність до церкви, свій антирадянський вплив на сім'ю сільських родичів,

свою націоналістичну пропаганду серед молоді та колег?

— Я можу лише сказати, — твердо відповів Сава, — що не вів жодної антирадянської чи націоналістичної агітації ні серед колег, ні серед знайомих, ні в школі, ні в Будинку вчителя. Я чесно виконував свої обов'язки вчителя української мови та літератури і завуча школи й нічого не приховував ні від кого. Щодо моїх родичів Шумаченків зі села, то їхнє «розкуркулювання» було офіційно визнане помилковим, коли до села повернувся їхній син, командир Червоної армії Дмитро Шумаченко. Йому повернули їхню помилково конфісковану хату, а також намагалися повернути до села його батьків, тільки чомусь не змогли їх знайти. І я не розумію, чому ви питаєте про них у мене, а не у самого Дмитра, який тепер працює в тому ж селі директором МТС.

— Ну, якщо буде потрібно, то ми і його спитаємо. Але ви, Саво Михайловичу, не про нього, а про себе потурбуйтеся. Гадаю, ви вже зрозуміли, що вам загрожує сувора кара за вашу антирадянську діяльність. А якщо буде доведено, що ви ще й німецький шпигун, то тут уже справа дійде й до розстрілу.

— Німецький шпигун?.. — спантеличено перепитав Сава.

— Саме так, — спокійно продовжував Кац. — ОУН, як відомо, пов'язана з нацистами, і Гітлер обіцяє українським націоналістам допомоги у заснуванні «самостійної України».

— Вибачте, Іване Онисимовичу, але я повторюю, що ніколи навіть не чув абревіатури ОУН, — наполягав Сава, — тим більше, не мав нічого спільного ні з якою антирадянською діяльністю...

— Ви не розумієте, громадянине Шумаченко, — перебив його слідчий, — наскільки серйозний цей факт, що ми з вами зараз розмовляємо саме тут, у приміщенні НКВС. Так-от, запам'ятайте, будь ласка, що НКВС ніколи не заарештовує невинних людей. І якщо вже потрапили до нас, то ви у чомусь винні. Просто так вийти звідси нікому не вдається. І вам не вдається. Вихід з цього будинку

лише один — через суд. Але у вас, громадянин Шумаченко, є деякі альтернативи, з яких ви можете вибирати. Це перспектива розстрілу або перспектива ув'язнення; перспектива спокійного, при можливості приємного перебування в цих стінах, чи перспектива застосування до вас засобів брутального фізичного впливу. Все це залежить од вас. То що ж вибираєте?

— Не знаю що й сказати, — на мить розгубився спантеличений Сава.

— А нічого казати і не треба, Саво Михайловичу. З метою спрощення для вас усієї паперової процедури я вже заздалегідь заготував протокол вашого допиту. Ось прочитайте, підпишіть — і я більше не турбуватиму вас аж до самого суду. Ну, хіба на чай із печивом вас запрошу. Ви ж не відмовитеся наступного разу? — слідчий витягнув зі шухляди папірець та простягнув Саві.

На папері, після його біографічних даних, було надруковано: «Я, Сава Михайлович Шумаченко, був завербований до Організації Українських Націоналістів (ОУН) моїм старшим братом священником Миколою Михайловичем Шумаченком, який відбув на Захід разом з петлюрівськими бандами. З того часу він регулярно через зв'язкових передавав мені інструкції щодо проведення серед колег та учнів буржуазно-націоналістичної агітації, спрямованої на повалення радянської влади в Україні та відділення цієї республіки від Радянського Союзу...» Читаючи, Сава згадав попередження, що одержав від одного з мешканців його переповненої камери, коли йшов на допит: «Нічого не підписуй, чоловіче. Хочеш жити — не підписуй протоколів!» І цей папірець, що він зараз тримав у руках, раптом видався йому хижою отруйною змією. Сава кинув його на стіл і сказав:

— Я цього підписувати не буду.

На якусь довгу хвилину в кабінеті слідчого запала мовчанка. Слідчий повільно витягнув з пачки «Біломорканалу» цигарку,

повільно запалив сірника, затягнувся. Потому звів очі на заарештованого. В його жовтих очах було не здивування, а втома.

— Ви не поспішайте, Саво Михайловичу, таке нам заявляти, — сказав він тихо. — Повертайтеся до камери, все добре обдумайте. І майте на увазі, що я вам пропоную найкращий, найспокійніший вихід зі ситуації, яка у вас склалася. Вам усе одно врешті-решт доведеться підписати протокол. Але якщо ви не станете робити цього добровільно, до вас будуть застосовані заходи фізичного впливу, що в народі називаються тортурами. Можливо, коли до вас будуть вжиті такі заходи, ви оціните мою ввічливість, те, що я намагаюся усе вирішити по-доброму, без бійки та крові. Але тоді вже буде запізно. Тож подумайте і завтра підпишіть. Я від щирого серця раджу вам це зробити.

У камері, де мешкали сорок, а може, й п'ятдесят в'язнів, Сава сидів у задумі, відчуваючи плечима і спиною своїх друзів по нещастю. Це був його другий день у НКВС, але йому здавалося, що він уже звик до тієї тісноти, до тієї густої атмосфери, переповненої запахами людського поту, сечі, цигаркового диму і крові. Запах крові був сильніший у тому кутку, де лежали катовані, які щойно повернулися з чергового допиту. Розуміючи, що кожен з них якогось моменту може опинитися в схожій ситуації, співчутливі в'язні виділили один куток камери для грудочок скривавленого лахміття, котрі кілька днів тому ще були пристойно одягненими людьми. Інші в'язні були або тими, хто підписав протокол і чекав на суд, або тими, які після суду чекали на етап до Сибіру, або тільки-но прибулими, що ще не скуштували кулаків та чобіт вертухаїв. Казали, що засуджених до страти тримали в інших камерах. У їхній загальній камері стояв постійний гомін од приглушених розмов, що перекривали навіть специфічні звуки від параші у протилежному кутку камери. Час од часу відчинялися двері й енкавеесівці в гімнастерках, портупях та кашкетах з синім верхом викликали

чергову жертву на допит, приводили або приносили когось після допиту чи заштовхували в камеру нового в'язня. Інколи викликали на вихід з речами тих, які йшли на етап, або їх переводили до камери смертників.

Ось у такому середовищі Сава роздумував про ситуацію, в яку потрапив. Усе почалося в червні цього 1939 року, під кінець випускного вечора в їхній школі, коли за традицією усі учасники вечора, розігріті танцями, інтермедіями, а деякі ще й спиртним, виходили зі шкільного приміщення на свіже вранішнє повітря. Вони йшли зустрічати світанок на березі річки у парку, що починався зовсім поруч зі школою. Сава з директором виходили останніми. За кілька кроків од школи, поруч з відділом міліції, чорнів автомобіль та стояла купка чоловіків. Того моменту, як директор порівнявся з ними, один з чоловіків запитав:

— Громадянине Перепада?..

Сава не розчув слів, якими продовжувалася розмова. Пройшовши ще кілька кроків, він зупинився, чекаючи на директора, але той гукнув йому:

— Іди керуй. Я затримаюся.

Якесь жахливе передчуття стиснуло груди, але треба було йти очолювати захід, що ще тривав.

Наступного понеділка директор не прийшов на роботу. Його домашній телефон не відповідав. Але мало що могло трапитися у Савиного приятеля Перепади. Потім прийде, все розповість, вирішив Сава і перебрав керівництво школою. На щастя, навчальний рік закінчився. Деякі вчителі були вже у відпустці, інші вирушали вихователями до піонерських таборів або водили дітей на екскурсії по місту; деякі займалися ремонтом класних приміщень. Аж десь після десятої ранку подзвонили з райвно:

— Беріть на себе керівництво школою, товаришу Шумаченко. Вас призначено виконувачем обов'язків директора. Письмове

підтвердження отримаєте поштою.

— Що з Перепадою?

— Поки що незрозуміло. Бажаємо успіхів у творчій праці.

Після роботи попрямував до Перепадиної квартири. Витираючи сльози, дружина директора розповіла йому:

— Коли вранці прокинулась, а його все ще не було, почала хвилюватися. Хотіла телефонувати до вас. Але раптом побачила нашого сусіда, начальника відділу міліції. Стала розпитувати. Він сказав, що не має права розголошувати таємниці, але дав мені зрозуміти, що чоловік у НКВС. Відтоді не знаходжу собі місця. Що ж тепер буде? Як житимемо далі?..

З відпусткою цього літа нічого не виходило: треба було займатися паперами, укомплектовувати колектив учителів до нового навчального року. Так і минули у клопотах і червень, і липень. Аж нараз знову зателефонували з райвно: «Приходьте о 10:30, офіційно призначатимемо вас директором школи номер вісім».

Прийшов — і перед райвно побачив чорний автомобіль. Біля машини двоє чоловіків. Один з них звернувся до нього:

— Громадянин Шумаченко? Сідайте в машину. Вам треба проїхати з нами.

І ось як усе обернулося. Тепер він сам опинився в ситуації між розстрілом і Сибіром. Слідчий не жартував. Агітація за повалення радянської влади — справа серйозна, так само, як і участь у підпільній організації, керованій із Заходу. Сава розумів, чому Перепада написав той наклеп на нього: не витримав його приятель «мер фізического воздействия», як назвав ті тортури слідчий. Сава намагався уявити собі завжди підтягнутого, поголеного й офіційно одягненого директора в кутку, вкритого закривавленим лахміттям. Уявити було неможливо... А тепер треба уявити самого себе в тому кутку, куди він може потрапити вже завтра. Але й вибору практично

нема. Підписувати нічого не можна: кажуть, що зізнання підозрюваного замінює усі інші докази. Тому єдина можливість довести свою невинуватість — це витерпіти усі тортури і стояти на своєму.

І як же скрупульозно ці енкавеєсівці порпалися в його біографії! Так, він справді походив з династії священників — його батько був священник, його дід був священник, його прадід був священник, його брат був священник, і він сам закінчив духовну семінарію. Семінарія готувала священнослужителів для Російської православної церкви — єдиної офіційної православної церкви в Україні під час Російської імперії. Але саме того року, як він вступив до семінарії, Україна вийшла зі складу Російської імперії і утворилася Українська Народна Республіка. Разом з тим постало й питання про Українську православну церкву, і знайшлася така людина, яка створила й очолила автокефальну церкву. Коли Сава учився на другому курсі семінарії, митрополит Київський отець Василь Липківський відслужив у Софійському соборі першу пасхальну всенощну українською мовою. Він же і переклав українською мовою численні релігійні твори. Вийшла з друку українська Біблія, написана живою сучасною мовою.

Російська православна церква, звичайно, засудила створення «єретичної конфесії» і суворо заборонила своїм семінаристам мати хоч що-небудь спільне з Українською автокефалією. Але в них у семінарії склався таємний гурток прихильників україномовного православ'я, до якого приєднався і Сава. Вони читали українську Біблію і порівнювали її зі старою церковнослов'янською, обговорювали, наскільки простіше стало для українців розуміти Святе Письмо. Ось хоча б «Отче наш»: «Хліб наш щоденний дай нам сьогодні» замість: «Хлеб наш насущный даждь нам днесь». Або пасхальний піснеспів: «Христос воскрес із мертвих, смертю смерть подолав, і тим, що в гробах, життя дарував» замість: «Христос

воскрес із м'юртвих, смертю смерть попрал, і сущим во гробах живот даровал».

Тим часом до суперечок і навіть бійок за храми між прихильниками Російської та Української православних церков додалась атеїстична політика більшовиків, які захопили Київ у 1920 році і стали закривати як українські, так і російські храми. У Володимирському соборі створили антирелігійний музей. І от незадовго до випуску зі семінарії Сава отримав листа від брата Миколи. Микола висвятився вже три роки тому. Він мешкав з дружиною та дітьми у Ніжині — там, де отримав парафію. У листі брат повідомив, що разом із петлюрівським військом іде на Захід, до Польщі. Ще він написав, що більшовики оголосили справжню війну релігії, вони вбивають священників, грабують церкви та перетворюють їх на склади й інші службові приміщення. Тому рекомендував Саві, якщо той збирався залишитися на більшовицькій території, змінити професію. Сава показав листа наставникові семінарії. Той важко зітхнув і окинув Саву сумним поглядом з-під сивих густих брів:

— Твій брат пише правду. Тепер наше духовенство почувається, мов оті перші римські християни, на яких нацьковували голодних левів під оплески та схвальні вигуки плебейського натовпу. І шлях нам уготований мученицький. Так що, юначе, шкода мені й тебе, й інших наших семінаристів. Я вірю, що настане день, коли знову засяють церковні куполи і храми Божі наповняться радісними парафіянами, але дивлячись на те, що відбувається навкруги, гадаю, що цей світлий день прийде не скоро. Тому, сину мій, просто як людина, а не як пастир, раджу тобі послухатися свого брата. Ти добре володієш мовою, знаєш риторику, літературу і психологію. Чому б тобі не стати шкільним учителем української мови? Вчителів, згідно з більшовицькою політикою всеобучу, буде потрібно багато — от і нестимеш розумне й прекрасне рідне слово

молодому поколінню. Ця справа близька і християнському духові. А коли дзвін на Володимирському соборі задзвонить знову, ти висвятишся і надягнеш пастирську ризу.

• • •

Далі — у повній книжці «Молитва за Україну. роман».
nashaknyga.com.ua